

Biografie van een boerenerf in de buurschap Wechele bij Deventer

‘Den camp te Weechle daer die bussch plach te stane’

LUUK KEUNEN

De wordingsgeschiedenis van het Oost-Nederlandse landschap is nog grotendeels in nevelen gehuld. Het onderzoek dat tot dusverre is verricht, heeft een sterk fragmentarisch karakter en gaat bovendien zelden op een systematische wijze in op de middeleeuwse periode. In een vierjarig NWO-project proberen archeologen en historisch-geografen deze lacune op te vullen. Daarbij worden soms opmerkelijke historische details blootgelegd.

De eerste vermelding van Ten Velde dateert van 1457 (Spek en Van Exter, in voorbereiding). Op een dergelijke manier begint doorgaans de beschrijving van een boerenerf. De voorgeschiedenis is door het ontbreken van bronnenmateriaal in nevelen gehuld en de ‘biografie’ van dit landschapsonderdeel heeft daarmee een open begin. In dit artikel laten we aan de hand van de geschiedenis van het erf Middelwechel bij Deventer zien, dat soms een aanmerkelijk gedetailleerder beeld van het ontstaan van een middeleeuws erf geschetst kan worden.

Het begrip biografie, dat hierboven werd genoemd, heeft enige inleiding. Het werd al eerder als metafoor voor de beschrijving van landschappen gebruikt (Samuels, 1979; Bieleman, 1980). Kopytoff verwierf er in 1986 bekendheid mee en gebruikte het als metafoor voor de beschrijving van objecten (Kopytoff, 1986). Sinds 1995 is het een veelgebruikt begrip in de archeologische wereld. Roymans introduceerde het om de beleving van urnenvelden in verschillende perioden van onze geschiedenis te beschrijven. Nadat het in 2001 werd opgenomen als methodisch instrument in het interdisciplinaire NWO-programma *Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling*, zijn ook historisch-geografen het gaan gebruiken (Bloemers et al., 2001). Een verdere verdieping van het concept vond in 2005 plaats, toen archeoloog Jan Kolen promoveerde op ‘De biografie van het landschap’ (Kolen, 2005). Eén van de redenen waarom de biografie in deze studies als een metafoor wordt gezien, is de oneindige tijdsdiepte van het

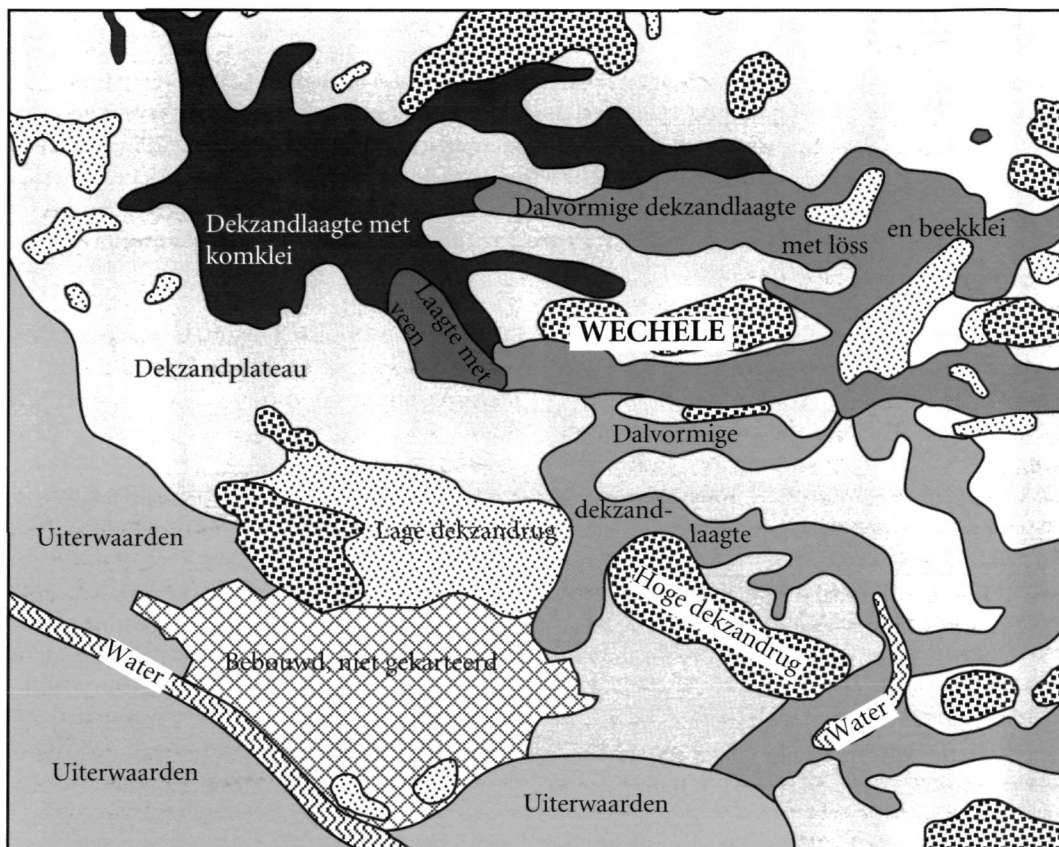
landschap, in tegenstelling tot die van een mensenleven, waarvoor het begrip biografie vanouds gebruikt werd.

VRAAGSTELLING

Dit artikel beschrijft de biografie van een boerenerf en schetst enkele fysisch-geografische, sociaal-economische en institutionele omstandigheden. Het boerenerf neemt in biografische zin een tussenpositie in. Net als een landschap is een erf een concrete plek, maar net als een mensenleven kent het een werkelijk begin en einde. Alhoewel het mogelijk is voorspellingen te doen over de ouderdom van een erf aan de hand van de sociaal-institutionele context van de eigenaar, is slechts zelden te bepalen wanneer een boerderij erf exact gesticht werd (Noomen, 1990 en 1993; Spek, 2004; Spek en Van Exter, in voorbereiding). We weten vaak niet wanneer een erf gesticht werd en welke partijen invloed hadden. Nog minder weten we een antwoord op de vraag hoe de stichting van een erf verliep, wie ervoor werden ingezet en hoe een erf bedrijfsmatig op gang gebracht werd. Soms heeft een wetenschapper het geluk meer te vinden over dat allerprilste begin. Zo’n bijzondere ontdekking werd gedaan in de buurschap¹ Wechele, in de voormalige gemeente Diepenveen en daarvóór in het schoutambt Colmschate gelegen.

DE NATUURLIJKE ONDERGROND

Eén van de bepalende factoren voor de historische ontwikkeling van het cultuurlandschap is de natuurlijke ondergrond. Wechele is een



buurschap in het Oost-Nederlandse dekzand-landschap. Dit landschap wordt gekenmerkt door een afwisseling van dekzandruggen en dekzandlaagtes, rondom Wechele vooral bestaand uit Jong Dekzand. Dit Jong Dekzand is over het algemeen minder lemig en grover dan het Oud Dekzand. Op de dekzandrug van Wechele is door plaggenbesteding een dek van hoge zwarte, fijn lemige enkeerdgronden ontstaan. Deze gronden ontstonden door bemesting met heideplaggen. Nader onderzoek naar de ouderdom van dit plaggendeek is niet verricht. De dekzandlaagte ten zuiden van de dekzandrug, het zogenaamde Wechelergoor, bestaat uit löss en beekklei. De fijne lössdeeltjes zijn hier mogelijk in de eindfase van de Weichsel-ijstijd door de wind afgezet. De klei is moge-

Fysisch-geografische kaart van zuidelijk Salland. Linksonder is de stad Deventer te zien, juist boven het midden de dekzandruggen van Wechele (bewerking auteur naar origineel uit Spek, 1996).

lijk door overstromingswater van de IJssel gesedimenteerde (Spek, 1996, p.39). De laagte wordt gerekend tot de leekerdgronden. Deze bevat plaatselijk ijzerrijke plekken en moeraskalk. Dit wijst op de aanwezigheid van kwel. De bovenlaag van de bodem in het goor is zeer humeus (Vleeshouwer, 1966).

HET TOPONIEM WECHELE

Het toponiem Wechele, in zijn oudste vormen *Weghelo* of *Weechlo*, geeft aanwijzingen over hoe het landschap er ooit uitzag. De uitgang -lo

duidt op een open bos, gebruikt voor agrarische doeleinden zoals het weiden van vee. Dit open bos vormde in de tijd waarin het zijn naam kreeg de kern van de leefwereld van de mens en zijn beroepsuitoefening (Ter Laak, 2005, pp.107-110).

Toponiemen eindigend op -lo komen frequent voor in de omgeving van Wechele, over het algemeen op dekzandruggen. Veel ervan evolueerden in de Late Middeleeuwen tot buurschapsnamen. Het eerste gedeelte van de naam, *weghe* of *weech*, lijkt te wijzen op de vegetatie. Ter Laak vermoedde een verband met het Duitse *Wacholder*, dat jeneverbes (*Juniperus communis*) betekent. In de regio rond Lochem, niet ver van Colmschate, wordt de jeneverbes in het plaatselijke dialect ook wel *wakel* genoemd (Heuvel, 1973, p.149), terwijl in het Noord-Brabantse Peelland het taalkundig verwante *békel* voor de jeneverbes wordt gebruikt (Hoek, 1996, p.17). Deze heester groeit in door intensieve be-

Buurschapsnamen op -lo ten oosten van Deventer. Ter oriëntatie zijn de dorpsnamen Schalkhaar, Lettele en Okkenbroek aangegeven (bewerking auteur naar origineel uit Spek, 1996).

weiding gedegradeerde open gebieden, hetgeen in combinatie met -lo- een dubbele aanwijzing geeft voor laat-prehistorische of vroeg-historische intensieve bosbeweiding.

WECHELE IN DE 14E EEUW

In de 14e eeuw werd de dekzandrug van Wechele voor een gedeelte gebruikt als akkergrond door een erf *tho Wegele*, de voorloper van het verdwenen erf Groot Wechele, dat wellicht al vóór 1337 bestond (Von Doorninck, 1887, p.28). De eerste concrete vermelding van dit erf stamt uit de periode 1379-1382, als Wolter van Voerst leenman is van de Utrechtse bisschop voor *den tienden over 't goet to Wechele (...)* gheleghen in den kerspel van Deventer. Een leenregister uit de periode 1379-1393 noemt *den tienden over den Hof to Wechele*. Wolter van Voerst heeft deze tienden mogelijk vervreemd. Het is de enige keer dat we de tienden als leengoed tegenkomen (Eijken, 1995, pp. 352-353). In 1399 was de eigenaar van *Wegele* gewaard in de Gooijermarke (De Graaf, 1948, p. 5). Uit het schattingsregister van 1520 weten we dat het erf zelf eigendom was van de bisschop van Utrecht en door hem werd verpacht (Mensema, 1994). Een archeolo-



gische verkenning op de locatie van dit verdwenen bisschoppelijke erf had onder meer middeleeuws baksteenpuin (kloostermoppen) en een stuk van een laat-middeleeuwse dakpan als resultaat, alsmede aardewerk uit de tweede helft van de 13e eeuw en uit het einde van de 14e en begin van de 15e eeuw. Het is zeer goed mogelijk dat de bisschoppelijke boerderij al in de Middeleeuwen deels uit baksteen was opgebouwd, zoals ook is aangetoond voor de boerderij *Het Loo* bij Zutphen.

Uit het lagere gebied ten zuiden van de dekzandrug, het Wechelergoor, kreeg de stad Deventer enige inkomsten. Vanaf de start van de stadsrekeningen in 1337 vinden we posten terug als *de censu terre apud Weechlo* of *de censu terre apud Wechlergore* (opbrengsten van land bij Weechlo/Wechlergore). Om wat voor inkomsten het exact ging is onbekend, maar kennelijk kon de stad hierop rechten laten gelden.

DEVENTER EN HET OMRINGENDE PLATTELAND

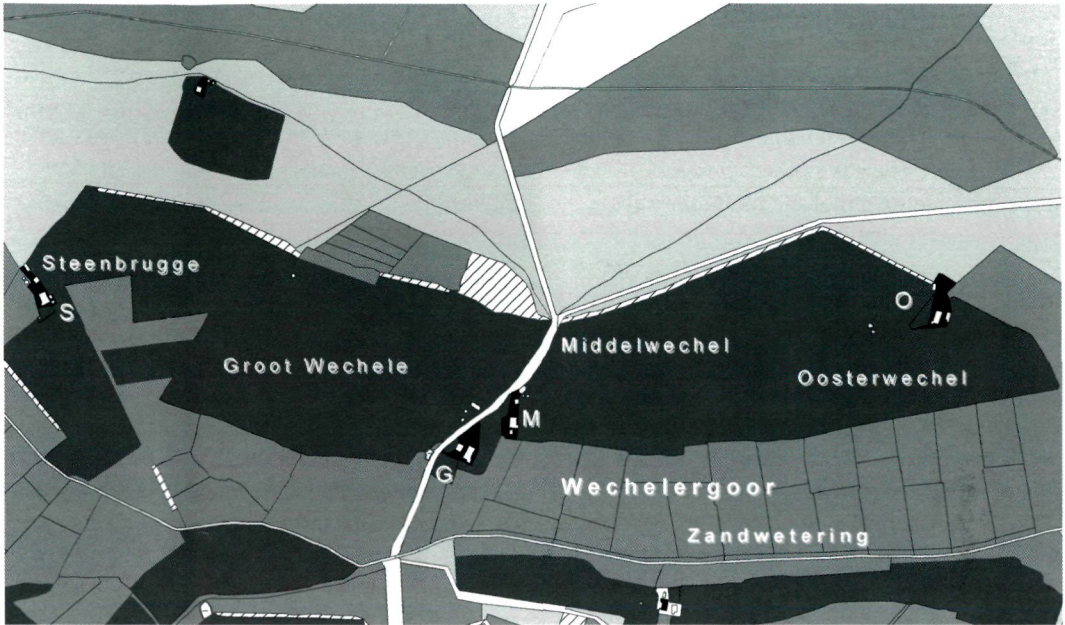
De stad Deventer deed in de 14e eeuw grote ingrepen in de directe omgeving. Zo werd een aantal waterstaatkundige veranderingen doorgevoerd, onder meer om het waterpeil van de stadsgracht te verhogen. Ook werd begonnen met de aanleg van verdedigingswerken, de landweren. Vanaf het midden van de 14e eeuw is er sprake van werkzaamheden aan en inspectie van de landweren waarbij de stad betrokken is. De landweer op de grens van het Oversticht en Gelre, langs de Schipbeek, werd vanaf omstreeks 1365 aangelegd op initiatief van de bisschop. De invloed van de steden Deventer, Zwolle en Kampen hierop was echter heel groot (Vermeulen, 2002). Ook werden in deze periode, mogelijk in samenwerking met de bisschop, gronden ontgonnen en erven gesticht om bij te dragen aan de stedelijke economie. Een voorbeeld daarvan is de buurschap Riele, gelegen op betrekkelijk marginale gronden. De nabijheid van de stad moet desondanks toch tot ontginning hebben geleid. De archeologisch aangetoonde hopteelt in dit gebied zal uit deze stedelijke context

verklaard moeten worden. Hop werd immers gebruikt voor het brouwen van bier, in die tijd een alledaagse drank binnen de stadsmuren. Dit alles is wellicht te plaatsen in de context van de voortdurende economische bloei van de stad Deventer tot het derde kwart van de 16e eeuw (Holthuis, 1993, pp.13-14).

Zoals we hierna nog zullen lezen, vonden ook in Wechele ontginningen plaats die rechtstreeks door de stad geïnitieerd zijn. Dit resulteerde onder meer in een toenemende bevolking. Samen met Raalte en Olst behoorde de bevolking van Colmschate in de 15e eeuw zelfs tot de snelst groeiende van Salland (Slicher van Bath, 1957, p.40). Het verkrijgen van rechten en de uitoefening daarvan door ontginning is één van de vele manieren waarop de groeiende stad een sterke directe economische invloed op het omringende platteland kon hebben, zonder dit te onderwerpen aan directe bestuurlijke macht (Gosses, 1903, p.71).

DE ONTGINNINGEN TE WECHELE

Nu we de voorgeschiedenis en de economische context van de buurschap Wechele kennen, kunnen we ingaan op de 'geboorte' van een nieuw boerenerf in Wechele in het jaar 1401. Op 15 februari van dat jaar kreeg de stad Deventer van de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim onder meer het bos *Weechelreholt* in erfpacht. De stad diende voor het complete pakket aan cijnsen en renten een pachtsom van 200 oude Franse schilden per jaar te betalen (Muller, 1917-1922, regest nr. 1407). Ter Laak schetst een beeld van wat we ons bij dat *holt* moeten voorstellen. Hij verklaart holt als vegetatie waarvan hout betrokken kan worden. Het toponiem holt heeft geen directe relatie met het bodemtype en hoeft ook niet op een hoogstammig bos betrekking te hebben (Ter Laak, 2005). Hierna komen we het *Weechelreholt* niet meer in de bronnen tegen. Op 8 april 1401, kort na het ingaan van het pachtcontract, werd het *radene* (= rooien) te Weechlo aanbesteed (De Meyer, 1971, p.5). Het bosgebied werd omgezet in ak-



Bodemgebruik in de buurschap Wechele omstreeks 1825. De namen van de erven staan op de locatie waar vermoedelijk het bijbehorende akkerland lag. Met de letters zijn de boerderijen zelf aangegeven: S = Steenbrugge, G = Groot Wechele, M = Middelwechel,

kerland: *den camp te Weechle daer die bussch plach te stane* (De Meyer, 1971, p.31). De stadsbode van Deventer, Otto, ging in het voorjaar van 1401 met een landmeter naar Wechele om *bi den slaghe achter Kuckeshoren ende achter den dyke* het te rooien land in te meten. De exacte locatie hiervan is niet bekend. De ingehuurd arbeiders werden voor het aanbestede werk beloond. Aan Evert Rumeldijc werd 5 gulden betaald voor het rooien van de opslag van een stuk land. Ook Evert Rotards, Herman Ophof, een zekere Dobbe en Berent die Teenre werden betaald voor het rooien. Op vrijdag 6 mei 1401 bezochten de cameraars van Deventer de buurschap Wechele om de resultaten te aanschouwen, waarbij kosten voor het nuttigen van drank gemaakt werden. Vervolgens werd geld besteed aan het verbeteren van een ploeg en de aankoop

O = Oosterwechel. In grijsstinten is het bodemgebruik aangegeven: donkergrijs = bouwland en moestuinen, middengrijs = weiland, grasgrond en hooiland, lichtgrijs = heide, zwart = erf, diagonaal gearceerd = hakhout.

door cameraar Lubbert Budel van een tweede. Direct werd voor het eerste jaar zaaizaad gekocht. Er werd twee mud boekweit en twaalf mud haver aangeschaft (De Meyer, 1971, pp.53-54). Boekweit (*Fagopyrum esculentum*) was destijds vermoedelijk nog een relatief nieuw gewas in de noordelijke Nederlanden, alhoewel de exacte periode van introductie als cultuurgewas nog ter discussie staat. Haver en boekweit werden soms jarenlang op nieuw ontgonnen zandgrond geteeld als ontginningsgewas (Spek, 2004, pp.540-541). In het geval van Wechele zal dat hooguit een jaar zijn geweest, want in 1402 wordt al gesproken over rogge (De Meyer, 1971, p.127).

Uiteraard moest het bedrijf namens Deventer geleid worden. Als meier werd Dyrice Seynen soen aangesteld. Zijn eerste vermelding dateert

van 1402. Hij betaalde de garfpacht en droeg een derde deel van zijn oogst af aan de stad. Daarnaast betaalde hij tienden. Een knaap in dienst van de stad haalde dat bij de pachter op (De Meyer, 1971, p.364). Of de pachter volledig over de resterende gewassen mocht beschikken is onduidelijk². Gewassen of zaadmengsels die te Wechele gebruikt zijn, zijn haver en boekweit (vanaf 1401), rogge (vanaf 1402), winter- en zomerrogge (vanaf 1405), raapzaad (vanaf 1406), mankzaad (vanaf 1410) en gerst (vanaf 1427). De vermelding van mankzaad, een mengsel van haver met zomerrogge of zomergerst, is vroeg: de vroegste vermelding uit Drenthe stamt pas uit 1446 (Spek, 2004, p.529). In de cameraarsrekeningen van 1402 treffen we voor het eerst vermeldingen aan van de nieuw gebouwde boerderij. De opbrengsten van de *slaghen te Weechlo daer die bouwinghe nu steet* waren 41 gulden en 3 plakken. De rekening geeft ons verder een opmerkelijk gedetailleerd kijkje in de bouw van de nieuwe boerderij. Aan de *meyer van Oxse* werd 61 gulden gegeven voor het huis dat van hem gekocht werd en vervolgens naar Wechele werd verplaatst³. Albert Tersteghe kreeg 9 gulden en 12 plakken voor het afbreken en weer opbouwen van het huis. Het was destijds gebruikelijk om bestaande houten panden te demonteren en elders op te bouwen.

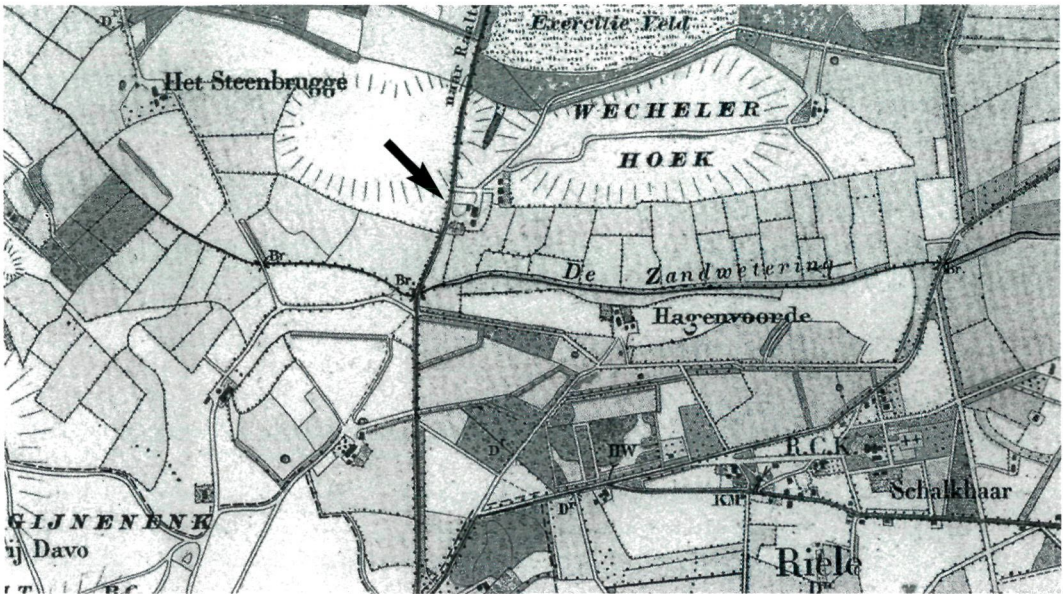
Ook over de bedrijfsvoering in de eerste jaren lezen we in de cameraarsrekeningen en niet alleen over de aankoop van zaaizaad en de verkoop van de pachtopbrengst. Zo werd door de stad Deventer in 1402 geld uitgegeven voor de aanschaf van 4 ossen (37 gulden) en twee koeien (15 gulden) voor de meier. Aan Johan die Becker werd in 1402 een bedrag betaald waarvoor hij *ons stad ploech te Weechlo* verbeterde. Ook verbeterde hij *1 wende ploech*. Op 16 augustus 1402 kregen twee dorsers, die allebei drie dagen de oogst van de Wecheler boerderij hadden gedorst, elk 7² plak. Daarnaast kregen zij betaald omdat zij zaaizaad in de stad hadden afgeleverd (Meyer, 1971, p.127). In de opvolgende jaren komen meerdere posten over Wechele voor, zoals

een bedrag in 1406 voor het dekken en latten van het huis door een knaap en voor het ophalen van de derde garve en de tienden (De Meyer, 1971, p.364).

Opvallend landschappelijk detail is dat bij de overgang door de dekzandlaagte, waarin wellicht de Zandwetering al was gegraven, in 1402 al een brug aanwezig was. Men sprak namelijk over *die slaghe baven der bruggen te Weechle* (De Meyer, 1971, p.133). Bij het stichten van het erf Middelwechel vanaf 1401 bleef het niet. Tussen 1462 en 1464 werd het erf Oosterwechel gesticht, en tussen 1531 en 1533 het erf Steenbrugge, genoemd naar de stenen brug over de Zandwetering, waarover de verbindingsweg tussen stad en stadserf liep. In 1536 werd tenslotte een vierde erf in pandschap van de keizer genomen.

WECHELE VANAF DE 16E EEUW

Vanaf het tweede kwart van de 16e eeuw bezat de stad Deventer dus vier boerderijen in de buurschap Wechele. Het vierde (en oudste) erf aan de dekzandrug van Wechele, Groot Wechele, was vóór de 16e eeuw eigendom van de bisschop van Utrecht. Over de voorgeschiedenis van dat erf weten we weinig, behalve dan dat het in de 14e eeuw al bestond. In 1520 was het vol eigendom van de bisschop van Utrecht en werd het aan Johan toe Wechele verpacht (Mensema, 1994). In 1528 ging dit erf, samen met het landheerschap van het Oversticht, over aan keizer Karel V. Geldzorgen hebben er wellicht voor gezorgd dat de keizer in 1536 *de hof te Wechel* aan de stad Deventer verpandde voor 1200 goudgulden. Daarmee kreeg Deventer ook dit erf in handen. Alhoewel er over een hof wordt gesproken is een domaniale hoffunctie uit de Middeleeuwen onbekend. In 1576 was Karel's zoon Philips II als vorst van de Nederlanden verwickeld in de geldverslindende Tachtigjarige Oorlog. Om meer geld vrij te kunnen maken werden bezittingen verpand. Zo verpandde hij het schoutambt Colmschate met de jurisdictie, de hof te Colmschate, de onderhorige hoven te Gietele, Borgele en Olst en de ac-



Wechele op een topografische kaart uit het begin van de 20e eeuw.

cijns van de kerspelen Deventer, Olst, Bathmen en Holten voor 40.000 ponden aan de stad Deventer. De verpanding werd nooit ingelost. Daarmee waren niet alleen de Wecheler erven feitelijk stedelijk bezit geworden, maar stond nu heel Colmschate onder invloed van de stad, alhoewel het als schoutambt op papier zelfstandig bleef⁴. De stad bleef nog lang de erven te Wechele uitbaten. Bij de inwerkingtreding van het kadaster in 1832 waren de vier erven nog steeds stedelijk bezit. In 1901 werd het erf Groot Wechele afgebroken (Kloosterboer en Mulder, 1998). Daarmee ontstond de situatie zoals die ter plekke nu nog bestaat: de erven Middelwechel, Oosterwechel en Steenbrugge met cultuurgrond daaromheen⁵.

BESLUIT

Zoals we aan het begin van dit artikel al aangeven, kent een biografie van het landschap doorgaans geen begin- en eindpunt en wordt het onder meer daarom een metafoor genoemd. Deze

huisplaats kent, in tegenstelling tot het landschap van de plek, wél duidelijk een beginpunt. Vóór 1401 lag op de locatie van de erven Middelwechel en Oosterwechel een bos, het Weechelreholt. Zelden krijgen we zo'n gedetailleerde blik in de wijze waarop een erf in de Late Middeleeuwen werd gesticht en de eerste jaren van zijn bestaan uitgebaat. Tevens geeft deze biografie een beeld van de directe invloed van de stad Deventer op de ruimtelijke ontwikkeling van zijn omgeving. De aangetroffen gegevens vormden de aanleiding voor het schrijven van deze eindige 'biografie van een erf' als onderdeel van een oneindige biografie van het landschap.

Biography of farmsteads in Wechele, in the vicinity of Deventer

Archival research provided detailed information regarding the biography of the farmsteads at Wechele, starting in the year 1401. The farmstead Middelwechel was founded by the city of Deventer. The forested area was cleared for this farmstead. Between 1462 and 1536, three other farmsteads were founded or bought by the city government. Together, they make up the small

hamlet of Wechele on relatively marginal soils northeast of the city of Deventer, that presumably has its origin in the economic growth of the city.

DANKWOORD

Bovenstaande studie maakt deel uit van een groter interdisciplinair onderzoek, genaamd *De culturele biografie van de dekzandlandschappen van Salland en de Achterhoek*. Het wordt uitgevoerd in een samenwerkingsverband tussen Wageningen Universiteit en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek door archeoloog drs R. van Beek en ondergetekende als historisch-geograaf. Dank is verschuldigd aan prof. drs J.A.J. Vervloet (Wageningen Universiteit) en dr ir Th. Spek (Rob Amersfoort), die dit artikel kritisch lazen, aan dr B. Groenewoudt, die een kleine archeologische verkenning uitvoerde, en aan T.A. Kloosterboer te Diepenveen, drs H. van Londen (Universiteit van Amsterdam) en drs M.H. Bartels (Archeologische Dienst Deventer), die materiaal aanleverden of aanwijzingen gaven. Plaatsnaamkundige drs J.C. ter Laak te Amsterdam, die ook een bijdrage aan dit verhaal leverde, overleed geheel onverwachts op 13 februari 2006.

NOTEN

- 1 Alhoewel het woordenboek Van Dale Hedendaags Nederlands slechts de term 'buurtschap' kent, is in dit artikel ervoor gekozen om de historisch correcte term 'buurschap' (gemeenschap van burenen) te gebruiken.
- 2 In de cameraarsrekening van 1423 staat vermeld dat de stad opbrengsten had uit 5 *mudde winterroggen die die meyer vercofte* (De Meyer, 1971, p.380).
- 3 Met de meier van Oxe werd hoogstwaarschijnlijk de pachter van de hof te Oxe bedoeld, een hof van de hertog van Gelre.
- 4 Colmschate had zijn onafhankelijkheid te danken aan de bisschoppelijke Hof te Colmschate, waarvan de meier in de Late Middeleeuwen tot schout evolueerde. Daardoor kwam het op papier los te staan van de stad Deventer, waarmee het in de praktijk zo sterk verbonden was.
- 5 Rondom het erf Steenbrugge zal in de komende jaren een woonwijk verrijzen. Het archeologisch onderzoek, dat ter plekke door de Archeologische Dienst van de gemeente Deventer sinds januari 2006 wordt uitgevoerd, kon helaas niet meer worden meegenomen in dit artikel.

LITERATUUR

- BIELEMAN, J. (1980). Heino. Een geschiedenis van mens en plaats. Zwolle.
- BLOEMERS, J.H.F., R. DURING, J.N.H. ELERIE, H.A. GROENENDIJK, M. HIDDING, J. KOLEN, TH. SPEK EN M.-H. WIJNEN (2001). Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling. De conceptuele grondslagen, Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek. Den Haag.
- DOORNINCK, J.I. VAN (1887). De cameraars-rekeningen van Deventer, eerste deel, 1337-1347. Deventer.
- EIJKEN, E.D. (1995). Repertorium op de Overstichtse en Overijsselse leenprotocollen 1379-1805. Deel 2, nrs. 1-320. Uitgaven van het Rijksarchief in Overijssel, nummer 50. Zwolle.
- GOSSES, I.H. (1903). Stadsbezit in grond en water gedurende de middeleeuwen. Een historisch-oeconomische beschouwing. Leiden.
- GRAAF, J. DE (1948). Markeregt van Gooi. Overijsselse stad-, dijk- en markeregten. Derde deel, twintigste stuk. Zwolle, Vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis.
- HEUVEL, H.W., 1973, Oud-Achterhoeksche boerenleven. Het gehele jaar rond. Geïllustreerd door J.H. Persijn. Zevende druk (eerste druk 1927). Deventer.
- HOEK, H. VAN (1996). Het Deurnes dialect. Deurne, eigen uitgave.
- HOLTHUIS, P. (1993). Frontierstad bij het scheiden van de markt. Deventer Militair Demografisch Economisch 1578-1648. Houten/Deventer.
- KLOOSTERBOER, T.A. EN A.J. MULDER (1998). Boederijnamen-kaart gemeente Diepenveen. Diepenveen, eigen uitgave.
- KOLEN, J. (2005). De biografie van het landschap: drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed.

- Amsterdam.
- KOPYTOFF, I. (1986). The cultural biography of things: commodization as process. In: A. APPADURAI (ED.): The social life of things. Cambridge, pp. 64-91.
- LAAK, J.C. TER (2005). De taal van het landschap. Pilotproject toponiemen in de Berkelstreek, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 123. Amersfoort.
- MENSEMA, A.J. (1994). Schattingregister van Salland 1520. Uitgaven van het Rijksarchief in Overijssel, nrs. 42 en 43. Zwolle.
- MEYER, G.M. DE (1968). De stadsrekeningen van Deventer. Teksten en documenten VII. Deel I 1394-1400. Groningen.
- MEYER, G.M. DE (1971). De stadsrekeningen van Deventer. Teksten en documenten IX. Deel II 1401-1410. Groningen.
- MULLER FZN, S. (1917-1922). Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht (722-1528). 4 delen. Utrecht.
- NOOMEN, P.N. (1990). Koningsgoed in Groningen. Het domaniale verleden van de stad. In: J.W. BOERSMA, J.F.J. VAN DEN BROEK EN G.J.D. OFFERMAN (RED.). Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen. Groningen, pp. 97-144.
- NOOMEN, P.N. (1993). Verkenningen in middeleeuws Rolde. In: J.G. BORGESIUUS ET AL. (RED.). Geschiedenis van Rolde. Meppel/Amsterdam, pp. 83-111.
- SAMUELS, M.S. (1979). The biography of landscape. Cause and culpability. In: D.W. MEINIG (RED.), The interpretation of ordinary landscapes. New York/London, pp. 51-88.
- SLICHER VAN BATH, B.H. (1957). Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland in Overijssel. Historische sociografieën van het platteland, deel I. Assen.
- SPEK, TH. (1996). Het Sallandse dekzandlandschap. In: TH. SPEK, F.D. ZEILER EN E. RAAP (RED.), Van de Hunnepe tot de zee. De geschiedenis van het Waterschap Salland. Kampen, pp. 23-46.
- SPEK, TH. (2004). Het Drentse esdorpenlandschap: een historisch-geografische studie. Utrecht.
- SPEK, TH. EN L. VAN EXTER (in voorbereiding). Het Raalter cultuurlandschap in de Late Middeleeuwen. Een historisch-geografische studie naar het grondbezit en de landschapontwikkeling in het kerspel Raalte. Amersfoort.
- VERMEULEN, B. (2002). Het middeleeuwse tolhuis en de middeleeuwse landweer aan de Snippelingsdijk te Deventer. Rapportages Archeologie Deventer, nummer 10. Deventer.
- VLEESHOUWER, J.J. (RED.) (1966). Bodemkaart van Nederland. Schaal 1:50.000. Blad 27 Oost, Hattem. Bennekom.